

DÚAS ENCOMENDAS TEMPLARIAS GALEGAS DESCOÑECIDAS: LENDO E SAN SADURNIÑO

Carlos Pereira Martínez

Introducción

Parece un lugar común na historiografía sobre as Ordes Militares na Península Ibérica que, no que se refire aos reinos de Galicia, León e Castela a implantación da Orde do Temple foi relativamente escasa. Ao noso xuízo, a razón na que se fundamenta esta opinión é a ausencia dun corpus documental propio da Orde referido a estes reinos. O feito de que as súas propiedades —e, por tanto, os documentos que delas nos falaban— non pasasen na súa totalidade, como estaba previsto, á Orde de San Xoán, senón que fosen repartidos, como desposos, fundamentalmente entre nobreza varia, enfronta ao investigador a un deserto no que hai poucas fontes documentais nas que saciar a sede de coñecemento.

Sen embargo, a paciencia sempre dá os seus froitos.

Hai xa anos que sabemos da existencia destas encomendas templarias galegas, Lendo e San Sadurniño. Nalgúns traballos anteriores da nosa autoría insinuamos a súa realidade. Agora, por primeira vez, dámolos a coñecer.

Quizais alguén se sorprenda de que, estando os documentos xa publicados, ninguén reparase na súa importancia. Quizais foi debido a que, ao apareceren insertos en estudos referidos a outras ordes monásticas, os investigadores que as publicaron ou ben non localizaron o topónimo, ou, aínda que se fai referencia ao cargo, comendador, e ao lugar onde o exerce, descoñécese á Orde á que pertencía.

Creemos que non son as únicas encomendas templarias galegas que faltaban por saír á luz. Xa na aproximación que fixemos sobre a encomenda de Betanzos apuntamos a posibilidade de que en Codesoso, moi preto do mosteiro de Sobrado, puidesen os templarios ter organizado outra sede administrativa. Non podemos, neste momento, confirmar se foi encomenda propia, pero non o descartamos.

1.- A ENCOMENDA DE LENDO

Localización da encomenda

A primeira encomenda da que falaremos, en terras de Bergantiños, é a de Lendo. San Xulián de Lendo é unha parroquia do concello de A Laracha (A Coruña). Está situada cabo dun monte, o de Lendo, e gobernando un amplo val agrícola. A poucos quilómetros está Caión, vila marítima vencellada á pesca dende a Idade Media. Por esta parroquia pasaba un importante camiño medieval, antiga vía romana: no *Catastro* do marqués de Ensenada figuran, entre os topónimos do Lugar, **calzada de riba** e **calzada de abaixo**. Pero aínda existen outros datos que indican a importancia estratéxica desta parroquia, hai poucos anos algo afastada da estrada Coruña-Carballo e hoxe outra volta próxima á autopista que une ambos os dous lugares; nunha das súas viaxes por Galicia, o 28 de xuño de 1228 o monarca Afonso IX fai parada **apud Leedo**, expedindo alí dous diplomas ao mosteiro de Melón. Dado que Afonso IX se dirixía á Coruña, isto indica que Lendo, probablemente xa en mans dos templarios, era unha entidade de poboación importante neste camiño. Esta vía de comunicación, tanto na cartografía elaborada por Domingo Fontán, como noutro mapa referido a camiños militares, depósitos de víveres e pobos de etapa, do ano 1814, a única entidade de poboación que aparece no camiño da Coruña a Malpica é Lendo. Na súa orixe, probablemente, foi unha vía romana.

Pode semellar excesivo insistirmos tanto na localización xeográfica, pero no caso dos templarios a súa preferencia por emprazar as súas encomendas xunto ás vías de comunicación explicaría que a escolla de Lendo, e non outro lugar, debeuse, a parte das propiedades que alí puidesen posuír, que serían numerosas, á situación estratéxica.

¿Cando se instalaron aquí os templarios? Non é doado saber a data exacta, pero foi con anterioridade ao ano 1241, no cal se redacta unha concordia entre o mosteiro cisterciense de Oseira e a Orde do Temple, referida a certos bens na Terra de Bergantiños e outros lugares. Neste documento aparece a encomenda constituída, co seu comendador, e fálase de bens templarios nestas paraxes sobre os que exercían a propiedade antes desta data. Hai que supoñer que houbo

previamente un proceso de acumulación de propiedades na comarca, que nun principio dependerían directamente da bailía de Faro. Esta circunstancia obrigaría aos templarios a crear, nun lugar máis ou menos céntrico e ben comunicado, e a unha distancia de aproximadamente 30 quilómetros, tal como sinala Demurguer ao estudar a estrutura territorial de algunhas encomendas templarias francesas, unha nova sede administrativa para xestionar directamente estes bens. O feito de aparecer Lendo como encomenda en 1241 indica que xa levaría algúns anos funcionando, quizais dúas décadas.

1.2. Posesións

No documento de 1241 o mosteiro de Oseira cede aos templarios unha serie de propiedades nesta comarca, que lles vendera Gómez Ares e a súa esposa María Fernández; localizábanse estes bens **in tota terra de Trastamar et de Duvria et in Bregantinos et in Canzes...** Como é lóxico, a dispersión destes bens, e o seu afastamento respecto do mosteiro, fixo que rapidamente os monxes de Oseira tentaran desfacérense deles dun xeito satisfactorio. E isto conseguírono coa concordia coa Orde do Temple. Para elo, Menendo, abade de Oseira, e Pedro Eanes de Faro, **commendator de Faro et de tota Gallecia**, no nome do Mestre do Temple, apelaron a uns **homes bóis**, Fernando Gutiérrez e Suerio Sueriz, monxes de Oseira, e frei Xoán e frei García, comendadores de Lendo e Amoeiro, respectivamente, por parte dos templarios. O acordo alcanzado foi o seguinte: os templarios cedían a Oseira, na parroquia de Prado (Lalín) algúns casais, a cuarta igrexa de San Martiño e tres cuartas partes dun muíño; engadían outros bens en terras de Ourense. Os templarios, pola súa banda, reciben as seguintes propiedades:

- Tres casais en San Martiño de Cances.
- A oitava parte da igrexa de San Martiño de Cances.
- Un casal en **Baz**.
- Un casal en **Vilar de Asalo**.
- Un casal en **San Salvatore de [...]**.
- A cuarta parte do pazo de San Salvador.
- O quiñón que tiña o mosteiro na igrexa dese lugar.

A isto temos que engadirle a cuarta parte do couto de San Martiño de Cances, tiñan os templarios (usurpándolle quizais a parte que alí tiña Oseira), a posesión do cal é precisamente o que motiva a concordia, xa que supoñemos que o mosteiro de Oseira, dado o afastamento destes bens, non tería moitos desexos de comezar preitos longos, preferindo a mellor solución, un acordo amigable.

Por tanto, temos que, a partir da concordia, a Orde do Temple posúe practicamente todo o couto de Cances.

É interesante destacar a presenza de Pedro Eanes, que nos amosa un pouco como funcionaba a xerarquía templaria. Neste caso, a parte de ser o superior xerárquico dos templarios galegos, a súa presenza é obrigatoria dada a proximidade de Lendo á bailía de Faro, que rexía. Era, en resumo, quen tiña que dar o visto bo á concordia; iso si, en representación do Mestre do Temple, algo que se repite constantemente na documentación templaria.

Non sería Bembibre a única parroquia do concello de Val de Dubra onde a Orde posuía bens. Xa o 30 de xullo de 1199 recibirían de Urraca Fernández, filla do conde Fernando Pérez de Traba, que facía o seu testamento, **XX mvr. et quantum habeo in Aravegio cum sua populatione**. Este lugar é Santa María de Arabexo, parroquia de Val de Dubra.

Entrando no terreo das suposicións, xa que non coñecemos ningún documento que o probe, puidese pertencer aos templarios o lugar de "Freiría", localizado en Centiña, parroquia de San Paio de Coristanco, aínda que igualmente podería ter sido posesión do mosteiro de Seavia, tamén en Coristanco, ou do de Mens (Malpica); por iso apuntámolo só a título de hipótese. Tamén en San Pedro de Barizo, próximo a Asalo, un documento da Colexiata da Coruña fala dun muíño que chamaban **da voz dos cabaleiros**, pero estes cabaleiros, témolo que recoñecer, non tiñan porque ser necesariamente templarios; o documento pode referirse, como vemos noutros moitos, a cabaleiros laicos, non monxes. É simplemente debido á proximidade a un lugar onde si tiveron posesións, e á data do documento, 1390, cando aínda o recordo dos templarios podía permanecer fresco na memoria da xente, ou que nos fai traer aquí esta suposición.

A todos estes bens hai que engadir, lóxicamente, Lendo, coa súa igrexa, se da encomenda.

Dependerían así mesmo da encomenda de Lendo as propiedades templarias, moi importantes ao parecer, en Serantes e Laxe, coas que se fixeron os Mariño e posteriormente os

Moscoso.

Por tanto, polo que coñecemos na actualidade, os bens templarios da encomenda de Lendo localizábanse nos concellos de Val do Dubra, Malpica, Carballo, Laxe e Laracha, e quizais tamén en Coristanco, e eran, fundamentalmente, coutos, casais, pazos, vasalos, unha igrexa e parte de outras dúas. A orixe da encomenda debeu partir de bens cedidos á bailía de Faro, que, ao iren aumentando, obrigaron a fundar a de Lendo.

O que descoñecemos é o tempo que funcionou esta encomenda, xa que na citación que se lles fai aos templarios de Castela e León en 1310 non aparece Lendo. Quizais desapareceu con anterioridade, ou tamén cabe a posibilidade de que, como acontecerá no caso de San Sadurniño, apareza, cos seus freires, englobada na bailía de Faro. Nos inclinámonos por esta última hipótese, xa que nos documentos posteriores, que logo veremos, nos cales podemos observar o destino dos bens templarios, sempre menciónase Lendo xunto a Faro, o cal indica, ao noso xuízo, que debía existir como encomenda, sometida a Faro, ou, cando menos, que tiña unha entidade o suficientemente importante para ser continuamente citada.

1.3. Comendadores e freires

Só coñecemos o nome dun comendador, o que asina a concordia de 1241, frei Xoán.

1.4. A igrexa de San Xulián de Lendo

Non nos imos deter en exceso neste epígrafe. Mencionar tan só que a igrexa de San Xulián de Lendo ten dúas partes diferenciadas: unha románica e outra barroca (a fachada). Aínda que non puidemos entrar nela, sabemos por informacións que posúe un arco triunfal de medio punto, que da paso a unha ábsida cuadrangular. Mais o que interesa sobremaneira é o muro norte, onde se encontra unha porta con arco de medio punto e diversa decoración (estrelas e rosetas nas xambas), e, sobre, todo, os canzorros. Un deles representa a cabeza dun elefante, elemento iconográfico rarísimo no románico galego.

2. A BAILÍA DE SAN SADURNIÑO

2.1. Os templarios en San Sadurniño

A primeira noticia da existencia dunha encomenda templaria en San Sadurniño remóntanos ao ano de 1248. Nunha venda que Marina e Rodrigo Pérez, e os seus sobriños, fan ao mosteiro de Caaveiro, de cóngos regulares de Santo Agostiño, referida a bens en lugares como Recemel, Naraío ou Espiñaredo, localizados nos concellos coruñeses de As Pontes de García Rodríguez, As Somozas e San Sadurniño, aparece confirmando **frater Martinus, commendatori Sancti Saturnini**.

A importancia deste documento é extraordinaria, porque confirma que, xa a mediados do século XIII, estaba constituída esta encomenda de Ferrolterra, e que probablemente dende xa facía algunhas décadas era constatable a presenza templaria nesta comarca.

A segunda referencia documental que encontramos que ten relación con este lugar vén na citación aos templarios de 1310, para seren interrogados en Medina del Campo sobre as acusacións das que eran obxecto: entre os convocados da bailía de Faro figura **fratri Didaco de Sancto Saturnino**.

Este dato, por si só, non indica que aínda pervivise a encomenda de San Sadurniño, pero, como veremos, aínda que no documento non se cite si seguía funcionando.

Dous anos despois do documento anterior, temos a clave para a resolución deste enigma. Nunha carta do Meiriño Maior de Galicia, Afonso Gómez, ordenando unha información testemuñal sobre se o mosteiro de Pedroso estaba obrigado a dar xantar ao Adiantado de Galicia, declaran varias testemuñas, entre elas **Frey D[iego], comendador da Valía de San Sadornino, diso pe llo iuramento que fez, diso que él acorda e sabe o moesteyro de Pedroso, des XL aut L. anos, et que vyo os Priores que ouve en este entanto e que os conosció et que vio os Endeantados que a esta terra chegaron por el Rey et que nunca a nen d-elles vio dar yantar ao Prior que en Pedroso ouvesse a Endeantado nen dineiro por él, salvo ende ao Infante don Fillipe, qando chegava, que le fazian commo a Senor, en lugar de donna Blanca, sua tya, que era ende herdeyra et Senor, po llos Condes. Et disso que non sabe ende mays.**

Como podemos comprobar, este comendador, Diego, é o mesmo que aparece na citación de 1310, e que podería levar na Orde do Temple, en San Sadurniño, entre 40 e 50 anos.

A importancia deste documento, como a do de 1248, excede da brevidade da información, porque, a parte de confirmar que aínda existía unha baillía en San Sadurniño, indícanos que en 1312, moi pouco tempo antes de que se celebre o Concilio de Vienne, aínda seguían os templarios funcionando, como se despois do Concilio de Salamanca de 1310, no cal foran absoltos, nada malo lles fose pasar.

2.2. Posesións

¿Que posuían os templarios en San Sadurniño? Para sabelo teremos que agardar ao ano 1508, data na cal o pontífice Xulio II, por unha bula, aproba a erección dunha igrexa en dito lugar, denominada de Nosa Señora de San Sadurniño, con cinco capeláns; todo isto debido á iniciativa de Fernando de Andrade, que edificara dito templo sobre outro que existira con anterioridade e que estaba arruinado, a advocación do cal era Santa Olaia, e sobre un hospital, o de San Xoán de Xerusalén, que pertenceran aos templarios: **Ecclesia Sancti Eulalii templariorum, seu hospitalii Sancti Johani Jerosolimitani**. Anos máis tarde, a igrexa de Nosa Señora de San Sadurniño, patrocinada por Xoán Freire de Andrade, serviría de base para a edificación dun convento dominico, o de San Domingos de San Sadurniño.

Partimos, por tanto, da base de que a sede da baillía templaria eran unha igrexa e un hospital, é dicir, que a baillía cumpría especialmente unha función asistencial; non en van San Sadurniño está situado nun dos Camiños do Norte de peregrinación, dos que procedían de Asturias e do norte das provincias de Lugo e A Coruña. Vemos outra vez como os templarios buscan lugares estratéxicos para emprazar as súas encomendas: camiños transitados, ríos, etc.

Cunha máis feble base documental encontrariámonos con que no propio “Feroll” (Ferrol), “França” (Franza) e “Santeirum” (Chanteiro) terían tido establecementos os templarios. Un portolano veneciano de 1498, debuxado por un piloto chamado Andrea Corso, membro da “Capitana do Golfo” (unha especie de policía do mar veneciana), no que aparece detallada a ría de Ferrol, engade tres cruces templarias nestas localidades, aparecendo tamén no mapa lugares como Recemil, Xubia, Mugaros, Graña, Prior e Segaña. Os investigadores ferroláns que dan a coñecer este portolano mencionan que, nun denominado “Liber Templum”, conservado en Montpellier, referidos a Galicia (“Provincia de Gallaecia”) aparecen a igrexa de “Sainte Catherine de Chanteiro”, o hospital de “Sancti Spiriti de Franka” e o hospital do “Sancti Spiriti de Ferreol” como establecementos tutelados polos templarios.

Outro autor amplíanos esta información; así, os establecementos serían “Sainte Catherine de Chanteiro”, “Saint François de Ferrol” e o hospital de “Sancti Spiriti de Franka”.

Non podemos, polo de agora, confirmar estes datos contrastando a información. Parece que existiu unha orde hospitalaria denominada do “Sancti Spiritus”, aínda que hai unha certa confusión a cerca de cando se fundou. Non descartamos, sen embargo, a posibilidade de que, efectivamente, fosen propiedades da Orde do Temple.

As citadas son as únicas posesións templarias documentadas. Sen que poidamos facermos unha atribución precisa, hai tamén un documento, nun libro de documentos do mosteiro de Xubia, que fala dunha información sobre propiedades en Caranza, do 12 de setembro de 1375, citándose unha denominada “cortiña das Ordenes..”. Como as únicas ordes militares que teñen un número importante de bens nesta comarca son a do Temple e a do Hospital (esta cun “partido” en Régoa e Teixido), quizais estas cortiñas puidesen pertencer a ambas as dúas institucións, pero non temos a completa seguridade. Pero a bibliografía, ou as tradicións, fan que a presenza templaria se estenda por un amplo territorio. Así, tamén hai quen pensa que en San Vicente da Illa, illa pertencente á parroquia de Santalla de Ladrido, concello de Ortigueira (A Coruña), existiu un convento xa no século VI, que sería posteriormente ocupado polos templarios, e, ao abandonar estes o lugar, serían substituídos polos franciscanos.

Tamén no mesmo concello de Ortigueira, na parroquia de San Paulo dos Freires, por onde pasaba un “camino real”, existe a crenza de que houbo un convento de templarios, que foi demolido polo bispo mindoniense Sarmiento, no século XVIII, erixindo a actual capela de Nosa Señora dos Freires.

Cremos que neste caso o propio topónimo Freires dálle bastante verosimilitude á filiación templaria.

Seguindo no norte de Galicia, no extremo noroccidental da provincia de Lugo, no concello

de O Vicedo, existe outro lugar sobre o que teñen corrido ríos de tinta respecto á posesión polos templarios deste emprazamento; referímonos á illa de San Miguel da Coelleira, pertencente á parroquia de San Estevo de Vicedo.

Está probado que no século X existía, na illa, un mosteiro bieito, o cal, segundo un documento do ano 1095, estaba baixo a advocación de San Salvador, Santa María e San Miguel. Séculos máis tarde, no XV, concretamente en 1420, xa estaban instalados cóengos regulares de Santo Agostiño na illa, como o indican algúns documentos do A.H.N. de Madrid, ou do arquivo da Catedral de Mondoñedo.

¿Que aconteceu entre os séculos XI e XV? Cal Pardo, baseándose en que entre 1155 e 1156 chegaron a posuír San Martiño de Mondoñedo, e xa estaban en Pedroso (aunque recoñece que so é unha simple suposición, xa que non se conservan probas documentais) que pasou a pertencer, no século XII, aos Cóengos Regulares.

Pero a tradición ponse do lado dos templarios.

É ben sabido que coas tradicións hai que ter moitas precaucións, xa que ás veces non se fundamentan en datos obxectivos. Porén, noutros casos, o que nun principio formaba parte do imaxinario popular acaba por reforzarse con probas documentais. Non queremos tomar partido nesta ocasión. Relataremos tan só todo o que a tradición di respecto da presenza dos templarios na Coelleira, que outros autores recolleron dende fai moito tempo.

O primeiro autor, que saibamos, que a recolle é don Justo Pico de Coaña, que conta que os templarios de Coelleira trasladábanse a Viveiro para diciren misa nunha capela que serviu despois de primeira igrexa a los franciscanos. Estes templarios tamén levarían a la igrexa de San Román do Val, no concello do Vicedo, un cadro coa imaxe de San Estevo, que foi obxecto de grande veneración.

Pero, tamén relacionada coa presenza templaria na illa, hai outra tradición máis fúnebre, que, seguindo a Cal Pardo e outros autores, imos relatar a continuación.

A lenda sitúanos no convento templario da illa Coelleira, na época na cal Felipe o Fermoso, rei de Francia, mandara moitos freires á fogueira. Unha noite, o señor de Viveiro desembarcou na illa e decapitou a 35 templarios, salvándose so un, que se presentou ante os verdugos dicíndolles: "Aquí me tedes. Son o derradeiro da Orde" [Laredo di que eran templarios fuxidos de Francia], sendo asasinado tamén.

Anos máis tarde morreu un nobre pertencente á familia asturiana dos Bernaldo de Quirós, que eran os que asasinaran aos templarios. Cheo de remordementos, deixou un testamento que establecía nunha das súas cláusulas: "E tamén mando que se digan unhas cuantas misas por la alma dos templarios que matei e fice matar por orden do noso Señor Rey en San Miguel da Colleira".

Outra tradición afirma que este derradeiro templario, chamado Guillelme de la Torre, estaba namorado dunha moza, Rosalía, á cal declarou o seu amor, pero dicíndolle que sería imposible, xa que debía ser templario. Ela respondeulle: "Ti templario ¡ai!, tal vez deixe fora do meu cadaleito a man de desposada; se é así, estréitaa; pero pronuncia tamén o meu nome antes de morrer". O mozo marchou a Palestina e cando regresou viu que na igrexa celebrábanse os funerais por unha muller, pendendo unha man do cadaleito. Estreitouna, chorou de dor e retirouse a un afastado lugar para meditar, o mosteiro da illa Coelleira, sendo alí asasinado cos outros 35 freires.

Pero aínda existe outra lenda máis, que nos fala dun sobrevivente, que se refuxiou, vestido de paisano, nunha casa de Vicedo, no barrio de Baltar, que conserva aínda hoxe o nome de "Casa do Paisano".

É curiosa a relación que poderíamos establecer entre esta lenda, na que se nos fala de 35-36 templarios, e os 33 que, pertencentes á baillía de Faro, son convocados a declarar en Medina del Campo, sobre todo cando outra lenda fala tamén dunha batalla entre os templarios e os Andrades; lenda que, non o esquezamos, data do século XV. Dado que non é probable que ningún autor dos que mencionan a lenda dos templarios da illa Coelleira tiveran lido a obra do Padre Fita, e aunque hai evidentes erros (Viveiro non era de ningún señor laico, senón do bispo de Mondoñedo e do rei... ¿cabería pensar en que, efectivamente, houbo algún tipo de episodio bélico debido quizais á renuencia dos templarios a abandonar as súas propiedades?

Sen mencionar as lendas, pensan así mesmo que os templarios estiveron na illa Coelleira outros autores.

Por último, na cidade episcopal, Mondoñedo, existiu unha rúa, das tradicionais, nas inmediacións da Catedral, denominada "dos Templarios".

2.3. Comendadores e freires

So coñecemos o nome de dous: frei Martiño, comendador en 1248, e frei Diego, comendador en 1310-1312.

3. O destino dos bens templarios

Non é momento agora de repetir o que xa temos dito noutro lugar sobre o proceso que levaría á disolución da Orde do Temple, aínda que nos reinos de Galicia, Castela e León, así como na maior parte dos Concilios convocados nos reinos europeos foron absoltos. A bailía de Faro pasou, na que se encadraba Lendo, pasou ao reguengo. Pero en 1334 Afonso XI, decidido a captar para o seu bando a Pedro Fernández de Castro, concerta o matrimonio do seu fillo Henrique con Xoana, filla de Pedro, e dóalle o Burgo de Faro..

Anos máis tarde, o 16 de abril de 1367, outro membro desta linaxe, Fernando de Castro, doa o Burgo de Faro a Pedro Ruíz Sarmiento. Hai un problema de datación no que se refire a 1367, porque, segundo a *Chronología*, o 22 de xullo de 1367 Pedro I doa a Fernando de Castro a bailía e terra de Faro e Lendo. Fernando de Castro, loxicamente con posterioridade a esta data, aínda que no documento non se mencione, manda aos seus vasallos da merindade do Burgo de Faro, da Mariña dos Freires, do couto de Cecebre, e da Terra de Lendo e a de Miño, que sexan vasallos obedientes da súa esposa, dona Leonor, comunicándolles que todos eses coutos e vasallos, co seu señorío e rendas, dállos á dita condesa, como llelos dera a el Pedro I polo seu privilexio de 22 de xullo de 1367.

É evidente que na cronoloxía destas doazóns hai problemas de coincidencia de datas. Parece claro que Fernando de Castro estivo asediado en Lugo, a finais de 1366, por Henrique II, abandonando o monarca Galicia en novembro. E que Fernando de Castro acompaña a Pedro I logo de que este regrese a Castela, estando con el na batalla de Nájera (3 de abril de 1367), na que derrotan a Henrique II. Non parece, pois, que tivese neste momento a necesidade de doar nada. Posto que logo segue acompañando ao rei en La Mancha e Sevilla (onde, efectivamente, se puido realizar a doazón do 22 de xullo, posto que estaban alí), a mencionada a Pedro Ruíz Sarmiento debeu facela no momento en que pacta con Henrique II en Lugo, ou un pouco despois.

Probablemente despois da derrota e morte de Pedro I, e sobretodo coa marcha de Galicia a Portugal de Fernando de Castro en 1371, será cando os Sarmiento recuperen, con toda seguridade por nova doazón -ou confirmación da de Fernando de Castro- por parte de Henrique II, o Burgo de Faro e a súa Terra. En mans da familia Sarmiento permanecía o Burgo de Faro a finais da década seguinte, xa que en 1388 é o seu señor o Adiantado Diego Pérez Sarmiento.

Será a finais do século XIV cando os Andrades obteñan o dominio do Burgo de Faro e da bailía. Descoñecemos como chegaron os bens ás súas mans (posiblemente lles foron vendidos ou cedidos por Diego Pérez); o certo é que Pedro Fernández de Andrade, II Señor de Pontedeume, logo de señorealos un tempo, venderíalos á raíña dona Beatriz. Pouco tempo estiveron os bens de Faro en mans desta: a raíña, á súa vez, faría doazón deles a Pedro de Andrade, fillo do anterior e á súa nai Mencía de Meira, en 1403, en partes iguais, pasando todos os bens a Pedro á morte da súa nai. Das mans de Pedro de Andrade pasarían ás do seu fillo Xoán Freire do Burgo.

Pero non permanecerá moito tempo a conflictiva herdanza en mans dos Andrades; a mediados do século XV serían os Mariñas, concretamente Gómez Pérez das Mariñas, os que lla arrebatarián a Xoán Freire do Burgo, seguramente antes de 1467, porque neste ano o rei Henrique IV concédelle 30.000 maravedís de xuro da renda das alcabalas de diversas parroquias e lugares do arcebispado de Santiago; un destes lugares é Santa María de Faro, no que asenta 200 maravedís. Máis tarde, Gómez Pérez cedería estas herdades á súa filla María das Mariñas. María das Mariñas estaba casada con Diego de Andrade; de aí que indirectamente os bens volvesen a concentrárense nesta casa nobiliaria.

3.1. Lendo

Como os outros templarios da Coroa de Castilla, os de Lendo -fose, nese momento, encomenda ou non- foron absoltos no Concilio de Salamanca de 1310.

O destino dos bens irá ligado aos da bailía de Faro. Nun primeiro momento pasaron a mans de Fernando IV, permanecendo no reguengo ata que Afonso XI doa a Pedro Fernández de

Castro o que tiñan os templarios nos reinos de Galicia e León, do que antes falamos.

O 27 de marzo de 1366, en Lugo, Fernando de Castro, conde de Tastámara, Lemos, etc. doa a Martín Sánchez das Mariñas, entre outros lugares, **a vos e a vosos herderos para sempre, ho meu juzgado de toda ha terra de leendo que vos de min teniades por en vosa vida. E mando a vos da dita Terra de Leendo, que vos aian, e teran, e conozcan, e deban conozer, con vosas voces, para sempre, segun que usaron fasta aqui.** É, como vemos, unha confirmación dunha doazón anterior cuxa data descoñecemos.

Pero a partir de aquí xurden os problemas e as confusións, como vimos ao estudar o caso da bailía de Faro, polo que non volveremos insistir. O certo é que, nun primeiro momento, Fernando de Castro comunica aos seus vasallos, entre eles os de Lendo, que entrega o señorío á súa esposa dona Leonor, mandándolles que a obedezan. Máis tarde, en 1367, entrega boa parte das propiedades que foran do Temple (Faro, Lendo, Miño, etc.) a Pedro Ruiz Sarmiento: ... **y valia de ffarro con leendo en el Reyno de Galicia cerca de Malpica, Coruña y Betanzos.**

O 25 de xaneiro de 1403 (xa o vimos no caso de Faro) a raíña dona Beatriz fai doazón a Pedro de Andrade e á súa nai, Mencía de Meira, curmá súa, da bailía de Faro e Lendo, que ella lle mercara ao pai de Pedro, Pedro Fernández de Andrade. En mans desta persoa seguía en 1424. No século XVI segue en mans dos Andrades, concretamente do conde de Vilalba Fernando de Andrade.

Por tanto, os bens templarios da encomenda de Lendo seguen os mesmos pasos que os da bailía de Faro.

3.2. San Sadurniño

Como o resto dos templarios galegos, os templarios residentes nesta bailía foron absoltos. Permaneceron nela ata pouco antes da celebración do Concilio de Vienne.

Os bens, polo menos os da sede da bailía, pasaron, no século XV, a mans dos Andrades; un deles edificaría alí o convento de San Sadurniño a principios do século XVI.

DOCUMENTOS

1237, maio. Oseira

Don Gómez Ares e a súa muller dona María Fernández vende ao mosteiro de Oseira e ao seu abade don Fernando a metade dun casal na vila de Souto, parroquia de Santa Vaia, e outras herdades en Trastámara, Dubra, Bergantiños e Cances, por 100 maravedís e cinco moios de pan.

Pub.: Romani Martínez: *Colección...Oseira...*, I, doc. 425, páxs. 401-402.

In Dei nomine. Notum sit tam presentibus quam futuris quod dompnus Gomecius Arie et coniux eius dompna Maria Fernandi vendimus et concedimus medietatem unius casalis quam acquisivimus in villa que dicitur Sautum in parrochia sancti Salvatoris dompno F. abbati et fratribus Ursarie. Similiter etiam vendimus ego et mater mea quicquid iuris habemus vel habere debemus in cautis et ecclesiis et hereditatibus in tota terra de Trastamar et de Duvria et in Bregantinos et in Canzes et in aliis locis ex parte domni Arie Iohannis, supradictis abati et fratribus, pro C. Morabitanis et V modis panis, et ponimus IIIor casalia, unum in Amoeiro et tria in Parada et omnia bona nostra in pignores iam dicto monasterio quod sempre defendamus illud cum omnibus istis que ei vendimus et concedimus.

Si quis autem venire presumpserit contra hanc nostram venditionem, teneatur predicto monasterio ad pena, CCC.orum morabitanorum, carta nichilominus in suo robore permanente.

Facta carta apud Ursariam mense maii, era M^a CC^a LXX^a V^a, regnante domno F. Castella et Legione; electo ecclesie compostellane, domno L. episcopo auriense, Roderico Gomecii tenente Trastamar.

Testes: dompnus F. Abbas Ursarie, domnus Laurencius monachus eiusdem, Fernandus Petri, Iohannes Oveci, Petrus Fernandi, monachi.- frater Arias conversus.- Prior sancte Columbe, Velascus Fernandi, Petrus Saniulianus, monachus eiusdem.- Fernandus Pelagii, Iohannes Iohannis, Petrus Fernandi de Pedron, Menendus Fernandi farina, Lupus Roderici, milites.- Petrus Iohannis Severeira, laicus.

Michael novicius notavit.

1241, marzo

Concordia entre o abade de Oseira e o seu convento e o comendador de Faro e freires do Temple por razón dunhas herdades no couto de San Martiño de Cances.

Leirós: *Catálogo*, nº 503.

Pub.: Romani: *Colección...Oseira*, I, doc. 480, páxs. 449-50.

Cit. Duro Peña: "El mon... de Sobrado..", páx. 17.

Cit.: Romani Martínez: *El monasterio de.. Oseira*, páxs. 179-180.

A..B..F. In Dei nomine. Notum sit universis presentem paginam inspecturis quod cum orta esset controversia alternatim inter domnum M. abbatem Ursarie et conventum eiusdem loci ex una parte et comendatorem domnum Petrum Iohannis de Faro et fratres Templi ex altera, super quartam partem cauti sancti Martini de Cances, quem tenebant commendator et fratres Templi supradicti et iam dicti abbas et conventus dicebant [...] de iure suum. Nunc autem sopita lite ex utraque parte de beneplacito eorum processu fuerunt questionem suam, videlicet, in domno Fernando Gutteri et domno Suerio Suerii, monachis Ursarie et fratre Iohanne comendatore de Laendo et fratre Garsia, comendatore de Amoeyro, quod quicquid isti supradicti boni homines per compositionem vel in concambio fecerent, de iure et conventionem/ ex utrasque parte concederent. Nunc autem fecerunt talem compositionem inter eos, videlicet, quod commendator supradictis de Faro et fratres iam dicti de Templo dederunt abbati Ursari tria casalia cum omni voce sua et omni iure suo/ et pertinentiis suis in loco qui dicitur Prato, et dederunt etiam quartam partem ecclesie sancti Martini eiusdem loci monasterio pretaxato, e tres quartas partes [molen?]dini de Prato, et unum casale in Val, quod tenet Iohannes Sancii ab ipsius fratribus Templi, tali pacto quod tenetur solve/ ex eo C solidos annuatim, et dederunt iam dictum casale liberum monasterio iam dicto, ita tamen quod teneat illud supradictus Iohannes Sancii in tota vita sua, et respondeat iam prefato monasterio de ipso casali sicut te]nebatur repon[dere] fratribus annuatim et etiam melius, si abbati et conventui visum fuerit expedire, et ad mortem Iohannes Sancii debet [predic]tum monasterium iam nominatum casale recipere in pace et sine omni impedimento et contrarietate, sicut et commendator et fratres Templi illud casale recipere tenebantur.

Insuper abbas et conventus dederunt in presenti commendatori et fratribus Templi iam supradictis tria casalia que habebant in parrochia sancti Martini de Cances et octavam partem ecclesie [...] et unum casale in loco que dicitur Baz, et alium in Vilar de Asal et alterum in sancto Salvatore de [...] cum omni voce eiusdem [...] et quartam partem de palaciis eiusdem loci, et quinonem suum ecclesie ipsius ville[...].

Facta carta mense marcii era M^a CC^a LXX^a VIII^a, regnante domno F[ernando] Castella et Legione et Corduba; domno I. archiepiscopo compostellano; domno M. episcopo lucensi; domno L. episcopo auriensi.

Qui presentes fuerunt: [...] Petrus prior Ursarie; Suerius Suerii.- Iohannes Petri Cortido; Rodericus Nuni vestiarius, Fernandus Gutteri, Iohannes Oveci, Lupus Fernandi, [...] Petri, April Iohannis, Martinus Petri, M. Pelagii, P. Didaci, m[onachi].- Frater Petrus, frater Goesteus, frater Laurentius [...], conversi.- Domnus Petrus commendator de Faro et de tota Gallecia in [...] magistro Templi, domnus Garsia Iohannis comendator de Amoeyro et Fernandus Laan qui stat cum illo conventu et [...] qui est dizimeiro de Gallecia, [frater] Iohannis comendator de Laendo.

Michael notuit.

1248, maio, 13

Marina e Rodrigo Pérez e os seus sobriños Domingos e Martiño Pelaez venden ao mosteiro de Caaveiro diversas herdades por quince soldos.

Pub.: Fernández de Viana y Vieites e outros: "El Tumbo de Caaveiro, 2ª Parte", doc. 249, páxs. 329-330.

Pub.: de Castro Álvarez e outros: *El monasterio de San Juan de Caaveiro*, páx. 313, doc. 249.

Rectum est scribi que non oporteat oblivisci. Idcirco ego Marina Petri, una cum germano Roderico Petri, et Dominicus Pelait et Martinus Pelait, suprinis nostris, et filiis e filiabus nostris, filii quod fuimus de Elvira Pelaiz de Recimel, vobis prior domno Martino Roderici de Sancto Iohanne de Calavario et omni congregatio canonicorum eiusdem, facimus vobis cartam testamenti et donationis de omni hereditate nostra quanta habemus et habere debemus in locis nominatis, scilicet, in Paay et in Spinarito et in Castenaria, discurrante ad aulam Sancte Marie de Spinarido, et est VI^a integra <de> quanta hereditate et omnia nostra voce et directura habemus et habere debemus ex Pontes de Eume et ex Recimel et ex Nario usque ad monasterium Sancti Iohannis. Totum damus et concedimus vobis et testamentum facimus pro animarum nostrarum et parentum nostrorum et pro XV^{im} solidis legionensis monete quos de vobis recepimus, de quo satis sumus bene paccati. Ita ut de hodie die de iuri nostro sit abrasa et in iure predicti monasterii sit tradita atque confirmata, habeat et possideat pacifice et quiete imperpetuum.

Si quis igitur in futurum, tam de nostra generatione quam de aliena quam nos. contra hunc seriem testamenti, donationis et venditionis irrumpere temptaverit, quisquis fuerit, imprimis sedeat maledictus usque in VII^{am} generationem et cum Datan et Abiron et cum Iuda traditore in infernum luat penas, et quantum inquietaverit predicti monasterii in duplo restituat, et vocem domini regis D solidos exsolvat. Et semper factum nostrum sit ratum.

Facta series testamenti, III° idus maii, sub era MCCLXXXVI^a. In tempore regis Fernandi. Principis Gallecie, Rodericus Gomez. Compostellano archiepiscopo, Iohannes Arie.

Nos iam supranominati Marina Petri et Roderico Petrit filii et filiabus nostris, in hanc cartam testamenti, donationis et venditionis quam libenti animo iussimus facere, propriis manibus roboramus et confirmamus et hoc signum facere iussimus.

Qui presentes fuerunt: (*en columna*) Prior domnus Martinus eiusdem monasterii, cf. Iohannes Fernandi, canonicus, cf. Iohannes Roderici, canonicus, cf. Iohannes Leal, canonicus, cf. Martinus Suprino, presbiter, cf. Frater Martinus, commendatori Sancti Saturnini, cf. Iohannes Petri, presbiter, cf. Iohannes Michaeli, presbiter, cf. Gundisalvus Gundisalvi, presbiter, cf. Petrus Agougi, miles, cf. Rodericus Pelagii, miles, cf. Petro Capillo, cf. Petro Gundisalvi, cf. Iohannes Menendi, cf. Martinus Iohannis, canonicus, cf.

Laurentius Martini, in cuius manus fuit roboratum, cf. (*Signum, et in signo* Laurentius Martinus notuit)

1310, abril, 15. Tordesillas

Don Gonzalo, arcebispo de Toledo, cita a Rodrigo Yáñez, Mestre do Temple en España, e aos demais cabaleiros da Orde suxeitos á súa xurisdición para que o vindeiro 27 de abril comparezan persoalmente en Medina do Campo, da diócese de Salamanca, para declarar sobre as acusacións de que eran obxecto, segundo constaba nas cartas apostólicas dirixidas a esta fin.

Pub.: Javierre Mur: "Aportaciones...", apéndice III, páxs. 75-76;

Pub.: Fita: *Actas inéditas...*, páx. 80.

Pub. parc.: Pereira Martínez: "A Orde do Temple e Cambre", páx. 41.

Pub. parc.: Pereira Martínez: *Os Templarios...*, páx. 26.

Gundissalbus miseratione divina Toletane sedis archiepiscopus, Hispaniarum primas sacrosancte sedis apostolice legatus ac regni Castellae cancellarius. Geraldus palentine et Johannes ulixbonense eadem ecclesiarum episcopi ad infra scripta inquisitores a sede apostolica deputati, religiosi viros

dompno Roderico Johannis magno preceptori ordinis militie Templi in Hispania et fratribus eiusdem ordinis sibi subiectis, escilicet; fratri Lupo Pelagii, fratri Fernando Nunii, fratri Didaco Gomecii, fratri Garsie Fernandi, fratri Roderico Fernandi, fratri Johanni Roderici, fratri Roderico Didaci, fratri Lupo Alfonsi, fratri Bernaldo Martini, fratri Alfonso Lus, fratri Johanni Matie, fratri Didaco de Penna, fratri Didaco, fratri Petro Stephani, fratri Martino, fratri Pedro, fratri Alvaro, fratri Garsie, fratri Michaeli, fratri Petro de Avelaedo, fratri Didaco de Vones, fratri Bartholomeo, fratri Michaeli, fratri Johanni, fratri Martino dicto Cortido, fratri Petro de Brives, fratri Didaco de Villar, dompno Suerio, fratri Martino dicto Pardal, fratri Micheli de Brives, fratri Martino Dones, fratri Petro Dones, fratri Didacu de Sancto Saturnino, quei consueverunt esse in balina de Faro et fratri Sancio Alfonsi comendatori baliuarum de Amoeyro e de Goya; fratri Antonio, fratri Johanni Arie, fratri Didaco et fratri Didaco da Penna [tachado este nome], fratri Petro et fratri Johanni qui consueverunt habitare in dictis bayliuis et fratri Gomecio comendatori bayline de Sant Fiiz; fratri Petro de Mourion, fratri Petro dicto Nigro que quisueverunt habitare in dicta bayliua et fratri Didaco Gomecii comendatori bayliuarum de Canaval et de Neyra; fratri Fernando et fratri Nunno qui consueverunt habitare in dictis bayliuis et fratri Roderico Petri comendatori bayliue de Villa Palmas; fratri Didaco qui consueverunt habitare in dicta bayliua et fratri Johanni Roderici comendatori bayliue de Mayorga et fratri Johanni, fratri Luce, fratri Roderico, qui consueverunt habitare in bayliua de Sancta Maria de Villa Sirga et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Villardixe; et fratri Garsie Fernandi comendatori bayliue de Safines et fratri Johanni Vincentii qui consueverunt habitare in dicta bayliua et fratri Johanni, dicto Esquerdo comendatori bayliue de Alcanadre et fratri Johanni Johannis comendatori bayliue de Caravaça; fratri Johanni dicto Galleco, fratri Petro Johannis qui consueverunt habitare in dicta bayliua et fratre Johanni Michaelis comendatori bayliue de Capella qui exiuit ipsam ordinem et servienti suo qui cum eodem exiuit et fratri Luce comendatori bayliue de Villalpando et fratri Aparicio comendatori bayliue de Sancto Petro et fratri Alfonso Lus comendatori bayliue de Çamora et fratri Didaco comendatori bayliuarum de Medina et de Luytosas et fratre Johanni de Sancto Petro comendatori bayliue de Salamanca et fratri Lupo Petri comendatori bayliue de Alconeytar; fratri Petro et fratri Johanni qui consueverunt habitare in dicta bayliua et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Eyxares. Et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Cidade et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Ventoso et omnibus fratribus que consueverunt habitare in domibus dicti ordinis de Sevilla et de Corduba et fratri Gometio Petri, fratri Roderico Martini, fratri Gundisalvo Johannis, fratri Garsie Roderici, fratri Alfonso Didaci, fratri Pelagio, fratri Johanni de Chamin, fratri Johanni, dicto Cabeça, fratri Alfonso, dicto Chamorro, fratri Didaco, fratri Gundisalvo, dicto Bayo qui nunc habitant cum dicto fratri Gomecio Petri in bayliuas de Tauara et de Carvalhaes et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Benavente et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in bayliua de Junco et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in domibus de Cebolla et de Villa Alba qui pertinent ad bayliuam de Montaluan et omnibus fratribus qui consueverunt habitare in Montaluan cum Lup Fernandi iam defuncto; et fratri Fernando Roderici, fratri Roderico, dicto Calderon, fratri Johanni, capellano de mayorga, fratri Garsie capellano, fratri johanni Michaelis, fratri Fernando de Mayorga et fratri Martino dicto Tinioso qui ut dicitur exiuerunt ordinem. Et universis et singulis fratribus prefati ordinis in regnis Castelle et Legionis constitutis...

1312, xaneiro, 26

Carta do Meiriño Maior de Galicia, Afonso Gómez, ordenando unha información testemuñal sobre se o mosteiro de Pedroso estaba obrigado a dar xantar ao Adiantado de Galicia e testificaci3ns recibidas sobre o particular.

Pub.: Cal Pardo: *Pedroso*, apénd. 18, páxs. 251-2.
Rex.: Cal Pardo: *Arquiv. Mondoñedo*, doc. 19, páx. 115.
Cit.: Pena Graña: *Nar3n...*, páxs. 358-359.

Era de mill et CCC et cincoenta annos et o primeyro dia de ianeyro. Esta e enquissa que sac3u Joh3n Peres, notario da Pontedeume, con Pedro Mart3nez, notario de Neda, por carta d-Affonso G3mez, Merino Mayor en Galiza por Affonso Su3res, Endeantado mayor del Rey en Galliza, sobre lo yantar do Endeantado que demandava ao Prior de Pedroso, do mosteyro de Pedrosso.

A primeiyrá testemoya, don Fernán Peres, Prior de Caáveyro, iurado et pregunta<do> por sua orden, disso: que él fora Prior de Pedrosso en vynte anos ante que o fosse do mosteyro de San Johán de Caáveyro, onde o agora era, et que nen hun d-aquelles annos en que ende él fora Prior, que nunca dera yantar a endeantado que véese a Galliza por el Rey nen avinença de dineiro por él nen que o acostumara de dar nen vira en ese tempo, nen d-ante, sendo él coyngo. Et diso mays, que aquel mosteyro de Pedrosso que o fundóu et fez a Condessa donna Monia Froas et que o herdóu de seu herdamento et, despoys de seu finamento, que ficóu senpre en benfeyturía dos Condes do seu linagen, ata enno finamento de donna Blanca, Sennor de Mollina, de que o gaánóu o Infante don Fillipe, et despoys que o don Fillipe gaánóu et rezebeo por herdade, nunca y endeantado hussóu nenhuma cousa por razón de meyrinadigo, que andase en Galiza.

Vermún Fernández de Mandiae, juiz del Rey en Trasancos, et iurado et perguntado, disso, por lo iuramento que fez, que, a des XXX aut XL anos, que os Piores que ouvo en Pedroso que os vyo et os conosció et que nunca lles vyo dar yantar a Endeantado que veése por el Rey en Galliza, salvo a don Felliipe, qando chegóu y, que era Endeantado de Galliza, que quería que le dessén, que comessen, porque era seu herdamento et que o herdava por donna Blanca, que era sua tya, et nunca llo d-outra guisa vira dar nen avinença por él.

Pedro Sellovre, iurado et perguntado, dissos que él sabe et acorda o moesteyro de Pedroso de tempo de don Gómez González Mollina, que era herdeyro et padrón del, des XXX aut XL anos, et que nunca en aquel tempo vira a Endeantado que veésse en Galliza a quen yantar dessén o moesteyro, commo quer que o ende demandassen alguns, salvo ao infante don Fillipe, que le fazían commo a Sennor, qando y chegava, porque era seu herdamento por sua tya donna Blanca, porque él o herda et herdóu depóys sua morte, et d-isto que non sabe mays.

Frey D[iego], comendador da Valfía de San Sadornino, disso pe llo iuramento que fez, diso que él acorda et sabe o moesteyro de Pedroso, des XL aut L anos, et que vyo os Piores que ouve en este entanto et que os conosció et que vio os endeantados que a esta terra chegaron por el Rey et que nunca a nen d-elles vio dar yantar ao Prior que en Pedroso ouvesse a Endeantado nen dineiro por él, salvo ende ao Infante don Fillipe, qando chegava, que le fazían commo a Senor, en lugar de donna Blanca, sua tya, que era ende herdeyra et Senor, po llos Condes. Et disso que non sabe ende mays.

Affonso Tenreyro, iuramentado et perguntado, disso, polo iuramento que fez, que se acorda do tempo de don Estevo Fernández, que era Endeantado en Galliza, et que, des aly, que vio os outros endeantados que vééron a Galliza por el Rey et, des aquel tempo a ácó que vivieo senpre cabo do moesteyro de Pedroso et que nunca a don Estevao, nen a outro nenhum, vyo ende levar yantar nen avinença por él, salvo depóys que don Fillipe foy Endeantado de Galliza et Senor de que avía donna Blanca, por razón dos Condes, qando chegava a este moesteyro, que lle fazían çervizo commo a Senor del et a seu amo. Fernán Royz.

A segunda pediçón. VI feyra et onze días de fevreyro. Johán de Santa María de Pontedeume, iurado et perguntado, diso que él sabe et acorda o moesteyro de Pedrosso, des XXX anos arriba, et que conosció ende os Piores et os coyngos et que arvyó (*sic*) os endeantados que veeéron a Galiza por el Rey et que nunca les vyo demandar yantar d-Endeantado, en en dineiro nen en vianda, nen les arvió (*sic*) dar dineiro por avinença del.

Johán Martínez, mançebo, morador da Pontedeume, iurado el perguntado, disso que él moróu en Neda, ben des XXX anos aut XL, et hussaba todo o que avía don Gómez Gonçales de Mollina, que había de huzar todo o d-aquella terra por sy, por donna Blanca, et que huzaba todollos dereytos que os Condes avían no moesteyro de Pedroso, por don Gomes, et que nunca en aquelles tempos, nen depóys, que nunca vio dar ao moesteyro de Pedrosso nen a o Prior yantar ao Endeantado nen avinença por él, salvo a o infante don Fillipe, agora, por sua tya donna Blanca, que comía o que quería e leyxaba o que quería et que outro yantar nunca ende levara, des qanto él a que o sabe.

Pedro Culares, notario de Pontedeume, iurado et perguntado, disso que oyó dizir que o moesteyro de San Salvador de Pedrosso que foy senpre herdamento dos Condes et que o oyó dizir a estes

ommes boos que o saben, que moran aquí na terra, et que nunca ende deron yantar a Endeantado que vesse en Galliza por el Rey; nen no vira ende dar nen levar.

Pedro Suárez, iurado et perguntado, et morador na Pontedeume, diso por todo commo Pedro Culares.

Da qal carta o tenor tal he: Dom Affonso Gómez, merino mayor en Galliza, a vos, Johán Peres, notario da Pontedeume, saúde como a áquel pera quen quería moyta boa ventura. Sabede que o Prior de Pedrosso me diso que nunca ouvera husado nen acostumbrado de dar yantar a Endeantado; porque vos mando, de parte del Rey, et digo, da mina, que façades pesquiça, por qantas partes poderdes, se este yantar deron aos outros endeantados que foron atrás aquí ou se llo non deron; et a pesquiça que fazedes sobre esta razón, sarrádea et enviádema sarrada, co voso seéllo, et eu livrarla ey segúnd achar por dereyto. Et non fazades ende al. Feyta sobrecarta pelliã, XXVI días de ianeiro, Era de mill et CCC et L anos. Eu, Roy d-Aneiros, la escrivy por mandado d-Affonso Gómez. Et eu, Pedro Martínez, notario de Neda, sobredito, en hun con Johán Pérez, notario, ben fielmente esta pesquiça tiréy en omnes boos et dey d-ella o traslado a don Johán Fernández, Prior de Pedrosso, que mo pidió, et ponno y meu sinal. *(signo)*

(Dorso): Carta y sentençia como el monasterio de Pedroso no debe yantar al adelantado de Galizia. *(Signaturas):* B.IIIIf2º.M.i.nº 11.

1334

Afonso XI doa o Burgo de Faro a Pedro Fernández de Castro.

Rosell (ed.): *Crónica de Alfonso XI*, t. LXVI, cap. CLIV.
Catalán (ed.): *Gran Crónica de Alfonso XI*, II, páx. 126.

El Rey de Castiella salió de Segovia, et fué a Valledolit: et con buen entendimiento que él avia, et aviendo buen consejo, cató manera como tirarse al Rey de Portugal algunos de aquellos ricosomes del su reyno que le querian ajudar. Et envió sus mandaderos con sus cartas á Don Pedro Ferrandez de Castro, en que le envió decir los deudos que avia en la su merced, et quanta honra, et quanto bien le avia fecho, et que el Rey nunca le avia errado, que tenia que non debia ser contra él en ajuda del Rey de Portugal, nin de otro ninguno; quanto mas que era su voluntad de le facer mas merced e mas honra; et le rogaba que veniese allí á él á Valledolit, et que fuese cierto que él le faria tanta merced, porque entendiese que facia contra él todo lo que debia et que era maravillado quererse perder con él con aquellos de quien nunca ovo ayuda, nin bien, nin lo esperaba haber. Et por esto Don Pedro Ferrandez de Castro ovo á venir al Rey á Valledolit, fabló con él muy bien, et puso pleyto de casamiento de Don Enrique su fijo con doña Juana fija deste Don Pedro, et para ser ciertos del casamiento, dieron castillos y rehenes de la una parte et de la otra. Et el Rey dió entonce á Don Pedro Ferrandez por heredad una tierra que dicen Burgo de Haro que es en Galicia.

1367, abril, 16

O conde don Fernando de Castro doa a Pedro Ruiz Sarmiento, Adiantado do reino da Galicia, o Burgo de Faro e Lendo, debido á axuda que este lle prestara cando o rei Henrique II tivérao cercado en Lugo, na guerra contra Pedro I.

Cit.: Rosell (ed.): *Crónica de Pedro I*, cap. XVIII, páx. 546.

1403, xaneiro, 25. Valladolid

A raíña dona Beatriz fai doazón a Pedro de Andrade, fillo de Pedro Fernández de Andrade e da súa

muller, dona Mencía de Meira, curmá de raíña, da terra, casa e baylia de Faro, e de Lendo, con certas condicións.

Arquivo de Alba, Sección de Lemos, C. 1, nº 7.
(Transcrito por Eduardo Pardo de Guevara)
Cat.: Pardo de Guevara: *Los Señores.*, II, páx. 50, doc. 32.

En el nombre de Dios e de la Virgen Santa María, su madre. Sepan quantos esta carta de privilegio e donación vieren como yo doña Beatriz, sierva de los siervos de la madre de Dios, Reyna de Castiella, de León e de Portugal, considerando el debdo e linage que vos Pedro Dandrade, fijo de Pedro Fernández Dandrade e de doña Mençía de Mera, su muger, mi prima, avedes en la mi merçet, e acatando e parando mentes a los muchos, buenos e notables serviçios que el vuestro linage siempre fizo a los Reys donde yo vengo, e a mí eso mesmo, e queriendo vos lo conoçere dar galardón dello, de mi propia, libre e buena voluntat vos do e fago merçet e donación, pura, buena, sana e valedera entrevivos para agora e para siempre jamás de la mi tierra, casa e baylia del Burgo de Faro, e de Lendo, con todas sus aldeas e señorío, e con todas sus entradas e salidas, e rentas e derechos, e pertenencias, e con toda su jurdiçión cevil e criminal, alta e baixa, e con todo eljusto mero mixto imperio, para que la ayades segunt que la yo hoy dia he e me pertenesçe por virtud e razón de la compra que yo de la dicha tierra fize a los dichos Pedro Fernández, vuestro padre, e doña Mençía, su muger, vuestra madre, e ellos me la vendieron por su procurador suficiente e por cierto preçio de de maravedies que el dicho su procurador de mi recebió en su nombre del dicho Pedro Fernándes e de la dicha doña Mencía. La qual merçet e donación queyo asy fago a vos el Pedro Dandrade, quiero e tengo por bien que sea con esta pleitesía e condiçión: que la dicha doña Mencía, vuestra madre, aya e tenga en su vida la meytad de la dicha tierra, asy en usufructo e rentas e derechos, pertenencias, como en jurdiçión e señorío, e a su finamento della, fenisçido el dicho usufructo, que la dicha meytad de la dicha tierra se torne e finque a vos, el dicho Pedro Dandrade, libre e desembargada para que dende adelante vos e vuestros herederos subcessores la ayades e poseades toda juntamente. E sobre esto, por esta mi carta de donación e previllegio, o por el traslado del signadode escrivano público, sacado con licencia e abtoridat de Juez o de alcalde, do etraspaso en vos el dicho Pedro Dandrade toda la propiedat e señorío e real corporal posesión de ladicha tierra, casa e baylia del dicho Burgo de Faro e de Lendo, con todas sus aldeas, e con todas las otras cosas suso declaradas, segunt que la yo he e me pertenesce por virtudde la dicha compra, para que de aquí adelante vos, el dicho Pedro Dandrade, e la dicha doña Mencía, vuestra madre, por vuestra abtoridat personal mente o por vuestros procurador o procuradores la podades entrar e tomar e recibir e usar de pormedio, e para faser de ella e en ella, e de la jurdiçión e señorío e rrentas e derechos de ella, toda vuestra voluntad como de vuestra cosa para toda vía de por medio en quanto la dicha doña Mencía vuestra madre viviere, e después de su muerte que se torne e finque a vos, el dicho Pedro Dandrade, toda la dicha tierra libre e quita e desembargada en la manera que sobredicha es. E por si aventura contesciere de aquí adelante que yo, o otro mor mi mandado e consentimiento, toviesse la posesión de la dicha tierra, otorgo e conosco que esto sea por vos, los sobredichos, e en vuestro nombre, e prometo en mi buena fe real, seyendocertificada de las leys e derechos escriptos que fablan en esta rrasón, de vos non revocar esta mercet e donación que vos yo asy fago en ningunt nin algunt tiempo puesto que vos, los sobredichos Pedro Dandrade e doña Mencía, vuestra madre, o qualquier de vos fagades o acometades contra qualquier o qualesquier de los casos que son expressos por los derechos escriptos que se pueden revocar las donaciones, nin por otra rrasón alguna más que todavía por mí e por mis herederos subcessores compliré e guardaré e averé por firme e estable e valedera esta dicha donación e mercet que vos yo fago de la dicha tierra, e de non ir mim venir contra ella, nin contra parte de ella, por la vos quebrantar, nin menguar, nin embargar, nin contrallar en todo nin en parte por ninguna nin alguna manera nin rrasón que sea. En tal segura por que vos, el dicho Pedro Dandrade, e la dicha doña Mencía, vuestra madre, la ayades e gosedes de ella enteramente de aquí adelante sin otra contradición, sin embargo alguno, en la manera que dicha es. E deesto vos mandé dar esta mi carta de previllegio e donación firmada de mi nombre e sellada con mi sello mayor de sera enpendiente. Dada en la mi villa de Valladolid, veynte e cinco dias de enero, año del nascimiento de nuestro Salvador Ihesu Chrispto de mill e quatrocientos e tres años. Yo Vasco Martis la fiz escrevir por mandado de nuestra señora la Reyna. Yo la Reyna (rubricado).

1424, xaneiro, 2[.]. Burgo de Faro

Pedro Fernández de Andrade, "cavaleyro, señor e treedor que he da terra et balia de Ffaro et de Lendo", dá posesión a Martiño Fernández, crego da igrexa de Santiago do Burgo, de certas posesións en Santa Locaia de Foz, que non figuraban nunha doazón, ao mesmo crego, feita por Maior de Deus; ordenándolle a Pedro Pita, escudeiro seu, que llas entregue. O documento faise dentro dos "paaços do Burgo de Faro".

A.R.G, Fondo Vaamonde Lores, Colexiata Coruña, 4(2) nº 3.

1467, decembro, 16. Madrid

Por Real Cédula sitúanselle a Gómez Pérez das Mariñas os 30.000 maravedís recadados das rendas das alcabalas de diversas parroquias e lugares do arcebispado de Santiago, que lle foran concedidos por Henrique IV o 20 de setembro de 1467. Entre os lugares figuran: En Santa Maria de Faro, 200 maravedís; en San Xulián de Lendo, 700 maravedís.

Pub.: Vaamonde Lores: "Gómez Pérez das Mariñas...", páxs. 184 ss.

1508, marzo, 20. San Pedro de Roma

Bula do pontífice Xulio II na cal concede a Fernando de Andrade que poida edificar a igrexa que desexaba en San Sadurniño. Nesta bula faise referencia á igrexa e hospital templarios do lugar.

ARG, Fondo Vaamonde Lores, 6(2), Docs. Históricos, nº 21.

1690

Libro de la fundacion deste conv^{to} de .... del rosario de S^{to} domingo de S. Saturnino= echo por el padre fr. bartolome nuñez prior en dicho conv^{to} este año de 1690= donde tambien se da raçon de las rentas, y de otras cosas tocantes al gobierno suio y buena administracion.

A.R.G., Libros de mosteiros, C-259
(Só transcribimos o fragmento no que se fala dos templarios).

=Non nova sic cudimus, ut vetera destruamus.

Muertos los templarios, y desecha una iglesia suia, y ospital, cuio titulo era de Santa eulalia y S. Juan jerosolimitano fundador y patron de dichos templarios= A noble caballero fernando de andrade Señor de la casade S. Saturnino y sus tierras y casado con la noble señora doña ines de castro, movido de la singular devocion y affecto que tenia A la virgen S^a nra, enel mismo lugar edifico otra igllesia dandola por titulo, iglesia de nra S^a de S. Saturnino, y para que en ella fuesse en aumento el culto divino en voz alta se celebrasen los divinos oficios y enero [roto] en modo y orden que en ella hubiese mynistros, señalandoles y adjudicando a ellos y a dicha ig^a rentas y prestamos congruentes para su congrua suftentacion, de los cuales se dara aqui especifica y singular noticia a su tiempo=

Para efte devoto y laudable fin, echo peticion en Roma ante su Santidad donde suplica que a titulo de aber edificado de nuevo dicha ig^a, aia en ella cinco capellanes los quales sean obligados a decir las horas canonicas, servir este beneficio de S.Saturnino, administrar sus feligreses, decir sus misas cantadas domingos y fiestas de guardar, y otras cargas y condiciones que poner quiso a su devocion y voluntad, y para todo ello señalo todos los diezmos de dicho beneficio, con otras tierras y propiedades anexas a dicha iglesia, y tambien otros prestamos y sincuras de que despues en

particular se ara mencion=

Visto esto, Su Santidad el Summo pontifice julio segundo despacho su bula con su sello en la qual concede lo pedido, dada en Roma, apud Sanctum petrum, año de la encarnacion del hixo de dios de mil y quinientos y ocho a beinte de março, año VI de su pontificado [roto].

La bula original para dichos cinco capellanes y el uno dellos nombra por capellan maior, esta en nro archibo alli se puede ver, mas por su antigüedad se a desecho la tinta y letra de modo que leerse no puede= por lo cual antes de llegar a este estado se sacaron tres traslados autenticos, el uno en papel blanco= y los dos en pergaminos buenos y todos se leen bien en nuestro archibo aforrados en tablas grandes y negras= y al fin del tercer traslado de pergaminos estan todas las constituciones, y condiciones que establecio y puso don dichos cinco capellanes dicho fernando de andrade; alli se podran ver que estan de buena letra, y son tantas y algunas tan penosas que juzgo que por no las poder cumplir, no pudieron perseberar en dicha iglesia por mucho tiempo dichos cinco capellanes.

Advierto que ay tradicion que despues de muertos los templarios, el Summo pontifice despacho descomunión [catesente?] contra todos aquellos que tubiesen acienda de la iglesia que ellos abian tenido, para que la restituiesen a la ig^a specialmente beneficios, prestamos, y sincuras que tenian muchos los templarios, y despues no se restituian= y por la duda que podia tener el aberla incurrido dicho fernando de andrade, y por que la descomunión siempre sea de [roto] y el noble caballero [roto] temeroso de dios y delas leyes de la Sta madre ig^a, como se be por este laudable intento, para maior seguridad de su conciencia el Summo pontifice le absolvió de todas y quales quiera censuras a iure. 1. ab homine en caso las hubiesse incurrido, como consta de dicha bula en la qual se contiene dicha absolucion, con el patronazgo que le da de dicha ig^a por el edificada, y otras cosas que pueden verse alli mas por estenso=

FONTES E BIBLIOGRAFÍA

Fontes Inéditas

Arquivo do Reino de Galicia (A Coruña)

Catastro de Ensenada, Real de leigos da parroquia de Lendo, atado 1547.
Fondo Vaamonde Lores, 4(2), Colexiata da Coruña.
Fondo Vaamonde Lores, 6(2) Documentos históricos, nº 21.
Libros de Mosteiros, Dominicos de San Sadurniño, C-259
Libros de Mosteiros, Xubia, L-255.

Biblioteca Nacional (Madrid)

Mss. 19418

Fontes publicadas

Cal Pardo, Enrique: *El monasterio de San Salvador de Pedroso en tierras de Trasancos*, A Coruña, 1984.

-*Catálogo de los documentos medievales, escritos en pergamino, del archivo de la catedral de Mondoñedo (871-1492)*, Lugo, 1990.

-*Colección diplomática medieval do Arquivo da Catedral de Mondoñedo*, León, 2000.

Castro Álvarez, Carlos de, José Ignacio Fernández de Viana y Vieites e María Teresa González Balasch: *El monasterio de San Juan de Caaveiro*, A Coruña, 1999.

Colección Diplomática de Galicia Histórica, vol. I, Santiago, 1901.

Fernández de Viana y Vieites, José Ignacio et alii: "El Tumbo de Caaveiro. 2ª Parte", *Cátedra. Revista Eumesa de Estudios*, 4 (1996), pp: 221-385.

Fita, Fidel: *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, Madrid, 1882.

Javierre Mur, Áurea: "Aportaciones al estudio del proceso contra el Temple de Castilla", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LXIX (1961), pp: 47-100.

L. D. J.: "San Sadurniño", en *Gran Enciclopedia Gallega*, vol. 27, Xixón, 1974.

Leirós, Eladio: *Catálogo de los pergaminos monacales de la S.I. catedral de Orense*, Santiago, 1951.

Portela, María José, e outros (transcripción e edición): *Repertorio para las Escripvtvas antigvas dl Archivo Bajo. Catálogo del Archivo Monacal de Oseira en 1629*, Santiago, 1993.

Romaní Martínez, Miguel: *Colección Diplomática do mosteiro cisterciense de Sta. María de Oseira (Ourense) 1025-1310*, 2 vols., Santiago, 1990.

Sánchez Belda, Luis: *Documentos reales de la Edad Media referentes a Galicia*, Madrid, 1953.

Bibliografía

AAVV: *Arteixo de onte a hoxe. Notas xeográficas, históricas, artísticas e industriais sobre o Concello de Arteixo*, A Coruña, 1999.

Amor Meilán, Manuel: *Geografía General del Reino de Galicia. Provincia de Lugo*, Barcelona, s/a, vol. IX.

Cal Pardo, Enrique: *El monasterio de San Miguel de la Isla de la Colleira (Historia y Leyenda)*, Madrid, 1983.

Camacho, Juan L., e outros : "Ferrol, en los antiguos portulanos", *Ferrolanálisis*, 12 (1998), pp: 12-17.

Carneiro, Juan, e outros: *O Seixo no pasado. Apuntes para a historia de Mugardos*, Pontedeume, 1998.

Carré Aldao, Uxío: *Geografía del Reino de Galicia. Provincia de La Coruña*, vols. VI e VII, Barcelona, s/a.

Castro, Jacobo de: *Primera parte de el arbol chronológico de la Santa Provincia de Santiago*, Salamanca, 1722, vol. I.

Chao Espiña, Enrique: *Libro de Santa Marta de Ortigueira*, ed. facsímile, Ortigueira, 1987.

La Costa Lucense y Coruñesa en los Caminos de San Andrés de Teixido, A Coruña, 1980.

Cunqueiro, Álvaro: *Lugo*, 7ª ed., León, 1986.

Dávila Díaz, Julio: *Geografía Descriptiva de la Comarca de Ortigueira (Municipios de Ortigueira, Cedeira, Mañón y Puentes de García Rodríguez)*, A Coruña, 1931.

Demurger, Alain: *Auge y caída de los templarios*, Barcelona, 1986.

Domingo Pérez-Ugena, María José: *Bestiario en la escultura de las iglesias románicas de la provincia de A Coruña. Simbología*, A Coruña, 1998.

Donapetry Iribarnegaray, Juan: *Historia de Vivero y su concejo*, ed. facsímile, Lugo, 1992.

Duro Peña, Emilio: "El monasterio de San Salvador de Sobrado", *Archivos Leoneses*, 41 (1997).

Fernández Pulpeiro, Juan Carlos: *Lugo y su provincia. Reseña general*, Lugo, 1993.

García Oro, José: *La nobleza gallega en la Baja Edad Media. Las casas nobles y sus relaciones estamentales*, Santiago, 1981.

Maciñeira y Pardo, Francisco: *Crónicas de Ortigueira*, A Coruña, 1892.

Parga Pondal, Salvador: "Aportación para el estudio de la Historia de Galicia. Viaje de Alfonso IX por tierras de Bergantiños", *Boletín da Real Academia Galega*, vol. XXVII (1956), pp: 384-388.

Martínez Díez, Gonzalo: *Los Templarios en la Corona de Castilla*, Burgos, 1993.

Pardo de Guevara Valdés, Eduardo: *Los Señores de Galicia. Tenentes y condes de Lemos en la Edad Media*, 2 vols., A Coruña, 2000.

Pena Graña, Andrés: *Narón. Un Concello con historia de seu, II: A Terra de Trasancos ollada dende os mosteiros de Xuvia e Pedroso na Idade Media*, A Coruña, 1993.

Pereira Martínez, Carlos: "O mosteiro cisterciense de Oseira e Bergantiños", *A Regueifa*, 8 (1992).

- "A Orde do Temple e Cambre", *Esculca*, 3 (1992), pp: 28-42.

- *Os templarios. Artigos e ensaios*, Noia, 2000.

Rodríguez González, Ángel: "Galicia y los Santos Lugares en el medioevo", *Compostellanum*, II-2 (1957)

Román Díaz, Berta: "San Sadurniño", en *Galicia Pueblo a Pueblo*, A Coruña, 1995.

Romaní Martínez, Miguel: *El monasterio de Santa María de Oseira (Ourense). Estudio histórico (1137-1310)*, Santiago, 1989.

Trashorras Pacio, J. "Diócesis de Mondoñedo" en *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, 4 vols., Madrid, 1973, vol. 3. Publicado tamén en *Estudios Mindonienses*, 4 (1998), pp: 439-451.

Vaamonde Lores, César: "El convento de San Saturnino (apéndice)", *Boletín da Real Academia Galega*, 33 (20-11-1910), pp: 193-216.

Vila da Vila, Margarita: *La iglesia románica de Cambre*, Cambre, 1986.

Arquivo do Reino de Galicia, Catastro do Marqués de Ensenada, atado 1547, Real de leigos da parroquia de Lendo.

Luis Sánchez Belda: *Documentos reales de la Edad Media referentes a Galicia*, Madrid, 1953, páx. 265.

Afonso IX, procedente de Santiago, realiza un periplo por terras de Bergantiños, expedíndose diversos privilexios datados en Treos, Ponteceso, Torres do Cereixo, Xaviña, Soesto, Serantes, Lendo e A Coruña. Vid. Salvador Parga Pondal: "Aportación para el estudio de la Historia de Galicia. Viaje de Alfonso IX por tierras de Bergantiños", *Boletín da Real Academia Galega*, vol. XXVII (1956), pp: 384-388; cit. AAVV: *Arteixo de onte a hoxe. Notas xeográficas, históricas, artísticas e industriais sobre o Concello de Arteixo*, A Coruña, 1999, páxs. 31, 32, 82.

Documento publicado por Miguel Romaní Martínez: *Colección Diplomática do mosteiro cisterciense de Sta. María de Oseira (Ourense) 1025-1310*, 2 vols., Santiago, 1990, vol. I, páxs. 449-451, que non identifica, no índice toponímico, o lugar. Extractado por Eladio Leirós: *Catálogo de los pergaminos monacales de la S.I. catedral de Orense*, Santiago, 1951, doc. 503; Extr.: María José Portela e outros (transcrición e ed.): *Repertorio para las Escripuras antigvas dl Archivo Bajo. Catálogo del Arhivo Monacal de Oseira en 1629*, Santiago, 1993, páx. 275-276 . Cit.: Miguel Romaní Martínez: *El monasterio de Santa María de Oseira (Ourense). Estudio histórico (1137-1310)*, Santiago, 1989, páxs. 179-180; Carlos Pereira Martínez: "O mosteiro cisterciense de Oseira e Bergantiños", *A Regueifa*, 8 (1992), páx. 35; Emilio Duro Peña: "El monasterio de San Salvador de Sobrado", *Archivos Leoneses*, 41 (1967), páx. 17.

Alain Demurger: *Auge y caída de los templarios*, Barcelona, 1986, páx. 92. No caso que nos ocupa, 30 quilómetros son os que hai, polos camiños antigos, entre Faro e Lendo.

Pub. Romaní, op. cit., I, doc. 425, páxs. 401-402.

Aquí equivócanse tanto Romaní, op. cit. (na localización do lugar no Índice toponímico), como o *Repertorio...*, páx. 275-276. O lugar de Prado que eles mencionan é Santa María de Prado, concello de Castrelo de Miño (Ourense), cando no documento fálase expresamente de **tria casalia cum omni voce sua et omni iure suo/ et pertinenciis suis in loco qui dicitur Prato, et dederunt etiam quartam partem ecclesie sancti Martini eiusdem loci monasterio pretaxado, et tres quartas partes [molen]dini de Prato...** Xa Leirós dicía na súa obra citada que, na marxe do documento, conservado en mal estado, poñía "Lalín".

San Martiño de Cances, concello de Carballo (A Coruña).

Bas, lugar da parroquia de Santiago de Sisamo (Carballo).

Asalo, lugar da freguesía de Santiago de Mens, concello de Malpica (A Coruña).

San Salvador de Bembibre, concello de Val de Dubra (A Coruña). Aínda que Romaní, op. cit. non lé o lugar, tanto o *Repertorio* como Duro Peña no artigo citado falan de Dubra. A única parroquia deste concello que ten a advocación de San Salvador é Bembibre. Tampouco podemos esquecer que na doazón feita a Oseira de varios lugares por don Gómez Ares e á súa dona, que vimos anteriormente, un dos sitios mencionados era Dubra.

Publicado en *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, vol. I, Santiago, 1901, páxs. 84-89. Citado, entre outros investigadores, por Ángel Rodríguez González: "Galicia y los Santos Lugares en el medioevo", *Compostellanum*, II-2 (1957), páx. 210; Margarida Vila da Vila: *La iglesia románica de Cambre*, Cambre, 1986, páx. 109; Gonzalo Martínez Díez: *Los Templarios en la Corona de Castilla*, Burgos, 1993, páx. 78 (pero levando erróneamente Arabexo ás pertenzas da bailía de Amoeiro); coidamos que interpreta **Aravegio** como un lugar próximo a Amoeiro, porque dí que ás outras Ordes Militares tamén se lles dan bens neste concello cando se pode comprobar que á Orde do Hospital, que sí recibe uns casais nesta parroquia, tamén faise con bens en Dubra, como moitas outras institucións relixiosas.

Así o testemuñou o investigador Eduardo Pardo de Guevara y Valdés no relatorio que sobre a nobrexa da Terra de Soneira pronunciou na localidade de Baio, no *I Simposio de Historia da Costa da Morte*, organizado por "Neria".

María José Domingo Pérez-Ugena: *Bestiario en la escultura de las iglesias románicas de la provincia de A Coruña. Simbología*, A Coruña, 1998, recolle a existencia deste canzorro, pero sucintamente.

Pub.: José Ignacio Fernández de Viana y Vieites e outros: "El Tumbo de Caaveiro. 2ª Parte", pp: 221-385, *Cátedra. Revista Eumesa de Estudios*, 4 (1996), doc. 249, páxs. 329-330; Carlos de Castro Álvarez, José Ignacio Fernández de Viana y Vieites e María Teresa González Balasch: *El monasterio de San Juan de Caaveiro*, A Coruña, 1999, páx. 313, doc. 249.

Publicado por Áurea Javierre Mur: "Aportaciones al estudio del proceso contra el Temple de Castilla", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LXIX (1961), apéndice III, páxs. 75-76; Fidel Fita: *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, Madrid, 1882, páx. 80. Pub. parcialmente: Carlos Pereira Martínez: "A Orde do Temple e Cambre", *Esculca*, 3 (1994), páx. 41, e *Os Templarios. Artigos e ensaios*, Noia, 2000, páx. 26.

Publica: Enrique Cal Pardo: *El monasterio de San Salvador de Pedroso en tierras de Trasancos*, A Coruña, 1984, apéndice 18, páxs. 251-252. Andrés Pena Graña: *Narón. Un Concello con historia de seu, II: A Terra de Trasancos ollada dende os mosteiros de Xuvia e Pedroso na Idade Media*, A Coruña, 1993, páxs. 358-359, comenta este documento, pero supón, erroneamente, que era un comendador da Orde do Hospital.

Supoñemos que se se lembraba dos detalles que menciona, xa tería idade suficiente, mesmo para entrar na Orde.

Esta igrexa, **justa fluvium iubia**, xa existía no ano 830, no cal foi cedida por Afonso II de Asturias ao bispo de Iria, Albito. Vid.: Uxío Carré Aldao: *Geografía del Reino de Galicia. Provincia de La Coruña*, Barcelona, s/a, vol. VI, páx. 342. En maio de 1112 foi doada pola raíña dona Urraca a don Pedro Froilaz: "E en Terra de Trasancos dóuvos S.Sadurniño que está na beira do Xuvia polos seus coutos con as súas herdades e seus homes e igrexas."; 14 anos despois, Pedro Froilaz e a súa muller Maior Guntroda doarían esta propiedade ao Arcedían Gonzalo de Pedroso: "...a igrexa de San Sadurniño de Trasancos sita o pe do Monte Agudo, discorrente ó río Xuvia. E déunola a Raiña dona Orraca, con outra herdade, polos nosos servicios e máis fixonos una carta firmísima...". Tomamos as citas de Pena Graña, op. Cit., páx. 106.

Arquivo do Reino de Galicia, Fondo Vaamonde Lores, 6(2) Documentos históricos, nº 21.

Para coñecer este convento pode verse: A.R.G. Libros de Mosteiros, C-259: *Libro de la fundacion deste conv^{to} de [...]del rosario de S^{to} domingo de S. Saturnino= echo por el padre fr. bartolome nuñez prior en dicho conv^{to} este año de 1690= donde tambien se da raçon de las rentas, y de otras cosas tocantes al gobierno suio y buena administracion*. Este frade faise eco tamén da presenza templaria anterior: "Muertos los templarios, y defecha una iglesia suia, y ospital, cuio titulo era de Sancta eulalia y S. ju^o jerofolimitano fundador y patron de dichos templariof= Al noble caballero fernando de andrade Señor de la cafa de S. Saturnino y sus tierras y cañado con la noble Señora doña inef de cafro, movido de la singular devocion y affecto que tenia A la virgen Sa nra, en el mimfo lugar edificio otra igliffa dandola por titulo, iglesia de nra a de S. Saturnino....

Máis adiante continúa dicindo que se Fernando de Andrade pediu confirmación papal foi porque había "tradicion que defpuef de muertos los templarios, el Summo pontifice defpacho defcomunion latae Sanctae contra todos aquellos que tubiefen acienda dela iglesia que ellos abian tenido, para que la reffituiefen ala iga fpecialmente beneficios, preftamos y sincuras que tenian muchof lof templarios, y defpuef nofe reffituian..".

Dá noticias deste libro do convento César Vaamonde Lores: "El convento de San Saturnino (apéndice)", *Boletín da Academia Galega*, 33 (20-11-1910), pp: 193-216, refiríndose aos templarios nas páxs: 208-211, aínda que sen saber da existencia da baillía.

Fanse eco da presenza templaria en San Sadurniño, entre outros: Uxío Carré Aldao, op. cit., páx. 342; J.L.D.: voz "San Sadurniño", en *Gran Enciclopedia Gallega*, Xixón, 1974, vol. 27, páx. 219 (documentándose nun traballo de Aureliano Pardo, publicado na revista *El Santísimo Rosario*, núm. 623-624; Berta Román Díaz: voz "San Sadurniño", pp: 1285-1288, en *Galicia pueblo a pueblo*, A Coruña, 1995, páx. 1286.

Juan L. Camacho, Ricardo J. Santé e Miguel A. Rodríguez: "Ferrol, en los antiguos portulanos", *Ferrolanálisis*, 12 (1998), pp: 12-17, páx. 17.

A fonte documental sería a obra de Francisco Puig Vinater, *Les cases dels Templers*, publicada en Valencia en 1834, e que baseaba as súas fontes no arquivo dos condes de Montpellier. Vid. Juan Carneiro,

Jorge Gómez, Miguel Rodríguez e Enrique Sanfiz: *O Seixo no pasado. Apuntes para a historia de Mugardos*, Pontedeume, 1998, páxs. 33-34.

A.R.G., Libros de Mosteiros, Xubia, L-255, fols. 82r-83v.

Carré Aldao: *Geografía...*, vol. VII, páx. 706; Julio Dávila Díaz: *Geografía Descriptiva de la Comarca de Ortigueira (Municipios de Ortigueira, Cedeira, Cerdido, Mañón y Puentes de García Rodríguez)*, A Coruña, 1931, páx. 105, nota 1; J. Trashorras Pacio: voz "Diócesis de Mondoñedo", en Quintín Aldea e outros: *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, 4 vols., Madrid, 1973, vol. III, páx. 1718 (también publicado en *Estudios Mindonienses*, 4 (1988), pp: 439-451; Francisco Maciñeira y Pardo: *Crónicas de Ortigueira*, A Coruña, 1892, páxs. 9-22.

Julio Dávila, op. cit., páx. 223.

Uxío Carré Aldao, op. cit., vol. VII, páx. 704. A esta ermida, segundo o *Diccionario Madoz*, ed. facsimile, Madrid, 1986, vol. II, páx. 587, (que non fai ningunha referencia aos templarios), "concurrentes diferentes familias de la provincia y fuera de ella, atraídas por la devoción". J. Trashorras, art. cit. íbidem., si recolle a tradición de pertencer San Paulo dos Freires á Orde do Temple. Enrique Cal Pardo: *El monasterio de San Miguel de la Isla de La Colleira (Historia y Leyenda)*, Madrid, 1983, páx. 17, infórmanos de que Federico Maciñeira, na súa obra *Crónicas de Ortigueira*, páxs. 20-21, tamén se fai eco da filiación templaria de San Paulo dos Freires, igual que de San Vicenzo da Illa.

Enrique Cal Pardo: *El monasterio de.. Colleira...*, páx. 3. O documento é unha doazón, datada o 30 de xuño dese ano, que fixo Vimara Menéndez ao bispo de Mondoñedo don Gonzalo, da terceira parte da igrexa de San Xulián de Loiba e da quinta de outra terceira da mesma, con destino ao mosteiro de Coelleira, do que era abade Veremundo. Está catalogado por Enrique Cal Pardo: *Catálogo de los documentos medievales, escritos en pergamino, del archivo de la catedral de Mondoñedo (871-1492)*, Lugo, 1990, páx. 16, e publicado polo mesmo autor en *Colección diplomática medieval do Arquivo da Catedral de Mondoñedo*, León, 2000, doc. 8, páxs. 20-21. Cita este documento, e tamén a teoría da presenza templaria na illa, Xosé Luís Laredo Verdejo: *Galicia enteira*, Vigo, vol. 9, páx. 115; More Santiago: "Faros. Illa Coelleira", *El Correo Gallego*, 8 de agosto de 1992, páx. 2 do suplemento "Galicia Vacaciones".

Cal Pardo: *El monasterio...*, páx. 20.

Un documento de 29 de marzo de 1485, expedido en Mondoñedo, fala do título expedido polo bacharel García de Luarca, mestrescola e provisor, polo cal, facéndose relación de ter sido anexionado perpetuamente ao mosteiro de San Martiño de Mondoñedo o de San Miguel da Coelleira, etc., manda dar posesión deste último ao prior e cónegos de San Martiño de Mondoñedo, da Orde dos Cónegos Regulares de Santo Agostiño. Pub.: Cal Pardo: *El monasterio de.. Colleira*, páxs. 100-101, *Colección diplomática...Mondoñedo*, doc. 204, páxs. 420-421. Catalogado polo mesmo autor: *Catálogo...Mondoñedo*, doc. 204, páx. 85.

Cal Pardo: *El monasterio...*, páxs. 19-20.

Justo Pico de Coaña: "Carta a Bastián d'a Pallarega", *La Ilustración Gallega y Asturiana*, vol. III, nº 21. Collemos esta referencia bibliográfica de Juan Donapetry Iribarnegaray: *Historia de Vivero y su concejo*, ed. facsimile, Lugo, 1992, páx. 119. Jacobo de Castro: *Primera parte de el arbol cronológico de la Santa Provincia de Santiago*, Salamanca, 1722, vol. I, páx. 207, recolle así mesmo a tradición de que houbo anteriormente un convento de templarios.

Esta tradición é recollida por Cal Pardo: *El monasterio...*, páx. 88. Segundo este autor, foi Eduardo Lence-Santar e Guitián, no seu artigo "La Isla Colleira", publicado no *Boletín da Comisión Provincial de Monumentos de Lugo*, vol. I, nº 7, quen primeiro a deu á luz (Cal Pardo conta que o crêgo de San Estevo do Val relatou a Lence-Santar outra tradición, segundo a cal o cadro aparecera na praia de Xillo, nun lugar chamado Altariño, sendo levado nun carro de bois ata un lugar no que se pararon. Tomado por milagroso este incidente, edificouse alí a igrexa de San Estevo). Hai máis autores que seguen a Lence-Santar: na *Gran Enciclopedia Gallega*, voz "Coelleira", vol. 6, páxs. 237-238; Donapetry, op. cit., páx. 42; More Santiago, art. cit.

Cal Pardo: *El monasterio...*, páxs. 86-87. Segundo este autor, o relato tomouno da obriña de Alfredo García

Dóriga: "El último templario (tradición galaica)", publicado en *Galicia. Revista regional*, ano II (1888), núm. 10, páxs. 495-8, o mesmo que Donapetry: *Historia de Vivero...*, páxs. 80-81. Con maior ou menor extensión tamén citan esta lenda More Santiago, art. cit.; Leandro Carré: "Tradiciones. El último templario", *La Voz de Galicia*, 20 de febrero de 1993; Manuel Amor Meilán: *Geografía General del Reino de Galicia. Provincia de Lugo*, Barcelona, s/a, vol. IX, páxs. 919-920; Carré Aldao: *Geografía.. Coruña*, vol. VII, páx. 674; *Gran Enciclopedia Gallega*, voz citada, vol. VI, páxs. 237-238; Laredo Verdejo, op. cit., o cal mestura a lenda do cadro coa da matanza.

Laredo Verdejo, op. cit., páx. 115.

Cal Pardo: *El monasterio...*, páx. 87. cita un artículo dun tal J. Araújo, que daba moita importancia a este testamento, datado no século XIV.

More Santiago, art. cit., íbidem; Leandro Carré, art. cit., íbidem.

Cal Pardo: *El monasterio...*, páx. 87. Xa a recollera Lence-Santar, art. cit., páx. 182. Citada tamén por Donapetry, op. cit., páx. 80.

Enrique Chao Espiña: *Libro de Santa Marta de Ortigueira*, ed. facsímile, Ortigueira, 1987, páx. 92, que sigue a Manciñeira; e, do mesmo autor: *La Costa Lucense y Coruñesa en los Caminos de San Andrés de Teixido*, A Coruña, 1980, páx. 69; Álvaro Cunqueiro: *Lugo*, 7ª ed., León, 1986, páx. 7 do apéndice; J. Trashorras, art. cit. íbidem; Francisco Maciñeira, op. cit., páxs. 9-22; Juan Carlos Fernández Pulpeiro: *Lugo y su Provincia. Reseña general*, Lugo, 1993, páx. 105

Ramón Otero Pedrayo: *Guía de Galicia*, 5ª ed., Vigo, 1980, páx. 268. Aínda que non temos probas documentais no noso poder, uns arquitectos lugueses que traballaron nun estudio da rede viaria de Mondoñedo comentáronme que, en documentos dos séculos XVIII, XIX, etc. aparecía esta rúa. Tamén amigos meus que estudiaaron no Seminario mindoniense faláronme da existencia desta rúa. O certo é que o catálogo da documentación medieval da diocese, e o do século XVI, publicados por Enrique Cal Pardo, non ofrece ningún dato da presenza templaria na cidade.

Mencionan esta doazón Cayetano Rosell: "Crónica de Alfonso XI", en *Crónica de los Reyes de Castilla*, en vol. LXVI, capítulo CLIV; tamén Diego Catalán (ed.): *Gran Crónica de Alfonso XI*, Madrid, 1977, vol. II, páx. 126, e Miguel González Garcés: *Historia de la ciudad de La Coruña*, A Coruña, 1987, páx. 280. Quizais esta doazón sexa a mesma que se cita nun documento da catedral de Santiago, do século XIV, referido a Pieros, no Bierzo, e que di que "El rrey dom afonso padre del rrey dom pedro et del rrey dom Enrique dou por jur de herdade a dom pedro de castro totalas herdades et bees que a ordeen do temple ouve eños rreynos de leon et de galliza ontre los quaes bees et herdades le dou ponferrada et o rrauanal et a aldea de pyeyros" (publicado por Antonio López Ferreiro: "Información acerca de la propiedad del lugar de Pieros en el Bierzo", en *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901-1903, doc. XXX, páxs. 144-146; citado por Rodríguez González: "Galicia y los Santos Lugares..", páxs. 215-216). Se o redactor catedralicio deduce o de Ponferrada, etc., podemos deducir tamén que na doazón incluíaase a Terra e bailía de Faro, coas súas aldeas e xurisdición. Así parece probalo a confirmación que desta doazón fai Afonso XI a Pedro Fernández catro anos despois, o 12 de outubro de 1338, estando en Sevilla, na que especifica que, ademais do Burgo de Faro, dóalle os seus lugares, Terra, señorío, xurisdición, peitos, dereitos, etc. (B.N., mss. 19418, fol. 233 r).

Murguía: *Galicia*, I, páx. 258, menciona unha escritura da fundación da capelanía de Xabestre, incluída na igrexa parroquial de Santiago da Coruña, feita en casa do alcalde coruñés Roy Bermúdez, que foi autorizada por **Gómez Mouro, notario de la bailía de Faro por Fernando de Castro**, datándoa en 1386. Esta data é a todas luces equivocada porque Fernando de Castro faleceu en Baiona en 1375 (vid. García Oro: *La nobleza gallega en la Baja Edad Media. Las casas nobles y sus relaciones estamentales*, Santiago, 1981, páx. 17, ou Pedro López de Ayala: *Crónica de don Enrique*, en Biblioteca de Autores Españoles, vol. 68, páxs. 27 e 59).

B.N., mss. 19418, fol. 277 v.

B.N., mss. 19418, fol. 277 v.

José-Luis Martín (edición, prólogo e notas): *Pero López de Ayala. Crónicas*, Barcelona, 1991, capítulo XVIII, páxs. 331-333.

Xosé García Oro: *Galicia en los siglos XIV y XV*, 2 vols., Pontevedra, 1987, vol. I, páx. 106.

García Oro, op. cit. I, páx. 105, di que o pacto co rei foi en outubro de 1366.

Pub.: González Garcés: *Historia de La Coruña*, páx. 549.

Arquivo de Alba, sección de Lemos, C.1, nº 7. A transcripción deste documento foinos cedida amablemente por Eduardo Pardo de Guevara. Catalogado polo propio Eduardo Pardo: *Los Señores de Galicia. Tenentes y condes de Lemos en la Edad Media*, 2 vols., A Coruña, 2000, vol. II, páx. 50, doc. 32.

Vasco de Aponte: *Recuento de las Casas antiguas del Reino de Galicia*, Santiago, 1986, páx. 155.

Así consta nunha Real Cédula expedida en Madrid o 16 de decembro de 1467 (cit.: César Vaamonde Lores: "Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes", *B.R.A.G.*, 79 (1913), páxs.186-187).

No maiorazgo formado por María das Mariñas figura entre os seus bens Santa María de Faro (cit.: Carré Aldao: *Geografía*, I, páx. 726). Fóralle cedida a Terra e bailía de Faro, entre outras posesións, polo seu pai, Gómez Pérez, no seu testamento, datado o 4 de novembro de 1474. Está publicado por Vaamonde Lores: "Gómez Perez..", *B.R.A.G.*, núms. 80, 81 e 82.

B.N. Mss. 19418, fol. 278 r.

B.N. Mss. 19418, fol. 278 v.

A.R.G. Fondo Vaamonde Lores, Colexiata da Coruña, 4(2), nº 3.